

II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'de Sosyal Hayat Üzerindeki Etkileri

Derya AKIN¹

¹ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi,
deryaakinlar@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4085-5962

Özet: II. Dünya Savaşı tüm insanlığı etkileyen küresel bir savaş olmuş ve özellikle cephe gerisinde kalan insanlar savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar ile birlikte toplumsal anlamda büyük bir huzursuzluk yaşamışlardır. Gündelik hayatta yaşanan ekonomik sıkıntılar tüm dünyayı etkilerken ülkemizi de etkisi altına almıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında ülkemizde yaşanan toplumsal sıkıntıların nedenleri ve sonuçlarını, ülkenin iç siyaseti üzerinden tarihi belgeler yoluyla incelemek ve dönemin toplumsal atmosferini yansıtmak amacı ile birinci elden kaynaklar, dönemin süreli yayınları, kaynak eserler taranmıştır. Çalışma ile II. Dünya Savaşı yıllarında askeri harcamaların ekonominin dengesini bozması, erkek nüfusun askere alınması ve nüfusun azalması sonrası kentlerde beslenme sorunu, mal stoklama, hükümetin aldığı önlemler ve sosyal politikalar bir bütün içinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Sosyal Hayat, Gıda Sıkıntısı, Toplumsal Huzursuzluk, Sosyal Politika

The Effects of World War II on Social Life in Turkey

Abstract: World War II became an global warfare which impacted all humanity. People behind hinterland were greatly disturbed in their community by economical problems of the war. Daily economical problems affected our country as well as rest of the world. First hand resources, periodic journals and references are reviewed in order to investigate reasons and consequences of problems in our society during World War II with aiming to show internal politics and social atmosphere of the country in this period. This study completely researches millitary expenses which harm economy, nutriution problems due to joing army of men and decreasing population, stockpiling, goverment measures and social policies.

Key Words: World War II, Social Life, The Shortage of Food Supply, Social Unrest, Social Policy

1. GİRİŞ

II. Dünya Savaşı, dünyada var olan bütün dengeleri değiştiren, siyasi, askeri ve ekonomik boyutları ile savaşa katılan ya da katılmayan bütün ülkeleri olağan dışı bir şekilde etkileyen tarihsel bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir. Bu araştırmanın amacı, II. Dünya Savaşı yıllarında ülkemizde yaşanan toplumsal sıkıntıların nedenleri ve sonuçlarını, ülkemizin iç siyaseti üzerinden tarihi belgeler yoluyla incelemek ve dönemin toplumsal atmosferini yansıtmaktır. Bu çalışmada "niçin ve nasıl" sorularına yanıt aramak, olguların varlığına, oluşumuna ve dönüşümüne ilişkin betimlemeleri ve yorumlamaları ön planda tutmak amacı ile nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda verilerin toplanmasında daha çok belgelere, sözel açıklamalara yer verilmektedir (Şimşek, 2018: 89-90). Veri tekniği olarak ise "Belgesel Tarama" tekniği kullanılmıştır. Belgesel tarama tekniği, "var olan kayıt ve belgelerden veri toplama tekniğidir". Belgesel tarama tekniği ile kütüphaneler, arşivler, birinci elden kaynaklar ve kaynak eserlerin toplanması esas alınmıştır (Karasar, 2020: 229). II. Dünya Savaşı döneminin sosyal hayatına etki eden faktörleri incelemek için Cumhuriyet Arşivi belgelerinden, TBMM Zabıt Ceridelerinden, Meclis konuşmalarından, Cumhuriyet Halk Partisi Kurultay Zabıtlarından

yararlanılırken dönemin süreli yayınları olan gazetelerden (Ulus, Cumhuriyet, Akşam, Tan, Yeni Sabah) ve bu konuda yazılmış kaynak eserlerden yararlanılmıştır.

Çalışma ile bütün dünyayı etkisi altına alan II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik sıkıntıların hangi toplumsal sıkıntılara neden olduğu ve Türk toplumunun sosyal hayatını nasıl olumsuz etkilediği dönemin tarihi kaynakları üzerinden incelenmiştir. Savaşlar 19. yüzyıl ve özellikle de 20. yüzyıldan önce profesyonel askerlerden oluşan düzenli orduların katıldığı ve tüm şiddetini cephede gösteren bir tarihi olgu iken, 20. yüzyıldan sonraki süreçte savaşların cephe gerisinde oldukça şiddetli ve yıkıcı etkileri olmuştur. 19. yüzyıl ve özellikle de 20. yüzyıldan itibaren savaş tarihine iç cephe kavramı girerek cephe gerisi alan olarak ifade edilen toplumsal alan da savaşın bir parçası haline gelmiştir. Savaşlar 19. yüzyıldan itibaren topyekün bir özelliğe bürünerek bütün toplumu ilgilendiren tarihsel bir olgu olmuştur. Savaşta yer alan tarafların giderek artması ve savaşın genel bir hal alması sonucunda savaşın etkilerine herkes maruz kalmıştır. Dünyanın küreselleşmesi olgusu, savaş içinde geçerli bir olgu haline gelmiştir. Böylece savaş da küreselleşmiş sadece savaşa katılan toplumları değil katılmayan diğer toplumları da etkileyen küresel bir olgu

olmuştur. Ünlü tarihçi Eric Hobsbaw'ın ifadesi ile "İkinci Dünya Savaşı tam anlamı ile küresel bir savaş olmuştur." Bu süreçte savaş olgusu sadece cepheyi değil cephe gerisini, diğer bir deyişle toplumu da ilgilendirmiştir. Böylece savaş geniş kitleleri etkileyen toplumsal bir olgu olurken geniş kitleler üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Hem Osmanlı Devleti hem de Cumhuriyet tarihinde son iki yüzyıl içerisinde savaşlar toplumsal hayatı etkileyen önemli bir dönüm noktasıdır (Metinsoy, 2017: 1-7).

2.1. II. DÜNYA SAVAŞI'NIN EKONOMİK ETKİLERİNİN SOSYAL HAYATA YANSIMALARI

II. Dünya Savaşı'nın Türk ve Müslüman dünya üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Türkiye savaş süresince insan kaybı dışında izlenen politikanın da etkisiyle savaşın verdiği sosyo-ekonomik tahribatı yaşamıştır (TDV, 2016: 634). Türkiye savaşa fiili olarak girmese de savaşın bütün olumsuzluklarını yaşamış ve savaş hazırlıkları yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Her an savaşa hazır olma durumu karşısında ekonomik planların uygulanması mümkün olmazken enflasyon yükselmiş ve bütçe açıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Halk yoksullaşırken savaş, bütün etkileri ile toplumu derinden sarsmıştır (Eğilmez, 2018: 37).

Avrupa'da başlayan savaşla birlikte, Türkiye'de askeri hazırlıklarını artırmış ve hükümetin aldığı kararlar doğrultusunda zaman içinde sayısı bir buçuk milyonu bulan genç nüfusu silah altına alınmıştır. Nüfusun büyük kısmının silah altına alınması ile birlikte üretimde önemli bir düşüş yaşanmıştır. İşgücü kaybı beraberinde tarım başta olmak üzere ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Ekonomik sıkıntılar toplumsal sıkıntıları da beraberinde getirmiştir (Bülbül, 2006: 4).

Türkiye savaşta tarafsız olmayı ve savaş dışı kalmayı başarsa da barış zamanında 120 bin olan asker sayısını resmi bir seferberlik olmadığı halde bir buçuk milyona çıkarmıştır. Bu durum askerin beslenmesi ve donatımı açısından devlet için önemli bir ekonomik yük olmuştur. Savaş ekonomisi bütün kesimlerde kendisini hissettirmiş ve Türk halkının büyük bir kısmının yaşam seviyesinde hızlı bir düşüşe neden olmuştur (Zürcher, 2019: 234).

II. Dünya Savaşı yılları içinde bütçe temelinden sarsılmış, gelirler sabit kalırken giderlerde olağandışı artışlar yaşanmıştır. Özellikle savaş yıllarında savunma harcamalarının genel bütçe içindeki payı artmıştır. 1938 yılında genel bütçenin %30'unu oluşturan savunma harcamaları 1939 yılında %43'e, 1940 yılında %53,2'ye 1941 yılında ise %55'e yükselmiştir. (Koçak, 2017: 370; Coşar, 2007: 71).

Böylece, Milli Müdafaa Vekâleti'nin ulusal bütçedeki payı ortalama %30'dan %50'ye yükselmiştir.

Sosyal ve ekonomik yönden yıpranan Türkiye'de, Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusun oldukça düşük olmasının yanı sıra II. Dünya Savaşı'nda genç erkek nüfusun askere alınması, Türkiye'de nüfus artış hızının düşmesine neden olmuştur. 1940 yılında nüfus sayısı 17.820.950 olup 1945 yılında ise, 18.790.174'tür. Nüfus artsa da artış hızı 1940-1945 döneminde binde 10,59'a düşmüştür. 1940-1945 yılları arasında bebek ölümlerinin yüksek olması ve silah altına alınan erkek nüfusa bağlı olarak doğum oranını düşmesi bu durumun en önemli nedenlerini oluşturmaktadır (TÜİK, 2011; Kasarcı, 1996: 248-253).

Türkiye'de toplam nüfusun kaba ölüm oranları 1935-1940 yılları arasında binde 30 iken bu oran 1940-1945 yılları arasında binde 33'e yükselmiştir. Savaş yılları içinde halkın yaşam koşullarının kötüleşmesi, ölüm oranlarına yansımıştır. Bu durum, nüfus artış hızının 1935-1940 döneminde binde 17,3 iken 1940-1945 dönemi içinde büyüme hızının binde 10,6'ya düşmesine neden olan bir unsur olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2018: 118-119).

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Avrupa'yı ve bütün dünyayı etkileyen savaş koşulları Türkiye'yi de etkisi altına almış ve ekonomik durum bozulmuştur. Üretiminin yetersiz olması, dış ticarete yaşanan sıkıntılar sonucunda, arz talebi karşılayamaz hale gelmiş ve Türkiye ekonomisi ağır bir enflasyonist baskı altına girmiştir. Mal stokunun azalması ile karaborsacılık başlamış, aranan malların karaborsaya düşmesi ile fiyatlar yükselmiş ve hayat pahalılığı dönemin en önemli ekonomik sıkıntısı olmuştur (Metintaş ve Kayıran, 2011: 155). II. Dünya Savaşı yıllarında ithalat düzeyi çok düşmüş ve savaş ekonomisi bütün stokları eritmiştir. Ülke içindeki karaborsacılık ise, toplumsal huzursuzluğu iyice artırmıştır. Hükümet ise, tahıl karaborsacılığını önlemek amacı ile sıkı tedbirler almışsa da bu durum yoksul köy halkını ekonomik olarak oldukça zorlamıştır (Ortaylı, 2019: 11).

CHP Genel Sekreterliği tarafından II. Dünya Savaşı'nda ekonomimizin durumu, sebepleri ve sonuçları adlı raporda durum hakkında genel bir değerlendirme yapılmış ve II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan ekonomik sıkıntılar CHP tarafından da kabul edilmiş, hayat pahalılığı dönemin en önemli sorunu olarak aşağıdaki açıklamalarla kabul görmüştür (BCA; 490.01/63.240.9);

"II. Dünya Savaşı'nda (bilhassa İkinci yıldan sonra) ekonomimiz karışık ve bozgun bir durum arz etmiştir. Avrupa'da ve Amerika'da bütün ileri memleketlerde de harp dolayısı ile fiyatlarda bir

yükselme görülmüş ise de bu yükselme yüzde (10)'dan 50'ye kadar bir nispette kalmıştır. Bizde ise bugün yüzde dört yüz nispetinde bir geçim pahalılığı vardır. (Hükümet mesken kiralalarında aldığı tedbirler olmasaydı bu emsal beş altıyı bulurdu). Bu nispet maalesef yalnız Suriye, Irak, İran ve diğer Asya'nın geri memleketlerinkine yakındır".

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile adından en çok söz ettirecek sorun ihtikâr olmuş, fiyatlar yükselirken erzak stoklama başlamıştır. Savaşın etkisi ile birlikte bazı mallar piyasadan çekilmiş, piyasada bulunan malların ise fiyatları artmıştır (Koçak, 2017: 425-426). II. Dünya Savaşı başlaması ile birlikte hemen İhtikâr başlamış, Refik Saydam Hükümeti tarafından gerekli tedbirlerin alındığı ifade olunmuştur. Dönemin en önemli basın araçlarından olan Ulus gazetesinde Saydam'ın tebliğlerine yer verilmiş, "Lüzumsuz ve ferdi ihtiyat tedbirleri fayda yerine zarar doğurur" denilerek mal stoklamaya karşı çıkmıştır. Ayrıca Başvekâletten gelen tebliğ ile "Avrupa'daki harp vaziyeti dolayısı ile memleketimizde gıda ve diğer bazı maddelerin fiyatlarında yükseklik vukua geldiğine dair yapılan neşriyat üzerine, alakadar dairelerin derhal tahkik ve tetkike başlamasına emir verildiği" belirtilmiştir (Ulus, 8 Eylül 1939: 1). Savaş başlar başlamaz yaşanan hem karaborsacılık hem de hayat pahalılığı dönemin önemli sorunları arasında yer almış ve hükümet tarafından yapılan itirazlar ve tetkikler, bu sorunları çözmede yeterli olmamıştır.

Refik Saydam Hükümeti döneminde iktisadi sorunları çözmek amacı ile katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yöntemi uygulanmıştır. Böylece hükümet tarafından fiyat artışlarını önlemek için sıkı bir fiyat politikası uygulanarak piyasalara müdahale edilmiştir (Pamuk, 2018: 200; Yenal, 2010: 90). II. Dünya Savaşı'nda oluşan kıtlık, karaborsacılığın artması, yoksulluğun getirdiği sıkıntılara çözüm bulmak amacı ile 3780 sayılı Millî Korunma Kanunu çıkarılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 18.1.1940: 138-158).

Millî Korunma Kanunu ile ülkenin tüm kaynakları savaş ekonomisine uygun olarak devletin kontrolüne geçmiştir. Buğday, pamuk, şekerpancarı, piyasa fiyatlarının altında satın alınırken, ekmek ve kömür kentlerde ucuza satılarak piyasaya sürülmüştür. Buğdayın resmi fiyatının düşük

tutulması sonucu köylüler buğdayı piyasaya arz etmekten vazgeçmişlerdir. Bu durum hububat talebinde darlık oluşmasına neden olmuştur (Parasız, 2003: 79).

II. Dünya Savaşı halkın beslenmesi üzerinde de olumsuz etki yaratmış ve toplumsal huzursuzluğa neden olmuştur. Özellikle millî müdafaa uğruna yüz binlerce köylünün silah altına alınması nedeni ile gıda maddelerinde sıkıntı ve eksiklik meydana gelmiştir¹ (BCA, 490.01/63.240.9). 1941 yılında hükümetin kararı ile ekmeğin içeriğinde değişikliğe gidilmiş ve buğday yerine çavdar, arpa karışımı kullanılmıştır. Buğday fiyatlarının artmasından dolayı Millî Korunma Kanunu'na dayanılarak halkın temel gıdası ekmek karneye bağlanmıştır. Karneli ekmek döneminde ekmeklik unda ve kişi başı ekmek miktarında hububat üretiminde ve teminindeki yetersizlik ve istikrarsızlık nedeni ile değişiklikler yapılmıştır (Ortaylı, 1998: 424; Bakar, 2013: 1).

1935-1939 yılları arasında temel gıda maddesi olan buğdayın 3.707.744 ton, 1940 yılında 4.067.950 ton, 1941 yılında 3.483.981 ton ve 1942 yılında ise 2.735.916 ton olduğu tahmin edilmektedir (BCA, 030.10/25.141.15). Bu verilere göre buğday üretimi 1939 yılından 1942 yılına kadar düşmüş ve buna bağlı olarak temel gıda maddesi olan ekmeğin satışına sınırlamalar getirilmiştir. Özellikle bu dönemde ordunun beslemenin zorunluluğu göz önüne alındığında toplumda ekmeğin temini açısından sıkıntılar baş göstermiştir. Hükümet tarafından 1941 yılı başlarında, Millî Korunma Kanununa dayanarak ekmek tüketimine yönelik kısıtlamaya gidilmiş ve 2/15224 sayılı Kararname gereğince Koordinasyon Heyeti'nin 4740 Sayı ve 21.2.1941 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 115 No'lu kararı ile büyük şehirlerde tek tip ekmek uygulamasına geçilme kararı İcra vekilleri Heyetince karar alınmıştır² (Bülbül, 2006: 19-20, T.C. Resmi Gazete, 21.02.1941, Sayı:4740: 510). Tek Tip Ekmek Çıkarılması Hakkında Kararname ile Ankara, İstanbul ve İzmir'de ekmeklere %15 çavdar karıştırılarak tek tip ekmek uygulamasına geçileceği belirtilmiştir. Francala ekmek miktarı ise belediyeler tarafından belirlenecektir. Başbakan Refik Saydam tarafından verilen beyanat ile bu kararın ekmek fiyatlarının düşmesinde etkili olacağını belirtilmiştir (Ulus, 22 Şubat 1941: 1; Akşam, 22 Şubat 1941: 2).

¹ CHP Genel Sekreterliği tarafından "İkinci Dünya Savaşında Ekonomimizin Durumu, Sebepleri ve Sonuçları" hakkında belirtilen yazıda fiyat yükselişin kolaylaştıran amiller arasında yer almıştır (BCA, 490.01/63.240.9).

² Tek tip ekmek çıkarılması, francala imalâtının tahdidi ve buğdaylara karıştırılacak çavdar nispeti hakkında olup Koordinasyon Heyeti Reisliğinin 14/2/1941 tarih ve 802

sayılı tezkeresi ile teklif edilen ilişik (115) numaralı kararın meriyete konulması; 3780 sayılı Millî Korunma Kanununun 8 inci ve bu kanunun 3954 sayılı kanunla tadil edilen 21 inci maddelerine tevfiikan, İcra Vekilleri Heyetince 18/2/1941 tarihinde kabul olunmuştur.

Tek tip ekmek uygulamasına geçilmesi ve ekmeğin içeriğinin değiştirilmesi mevzuu, dönemin en çok tartışılan konularından birisi olmuştur. İstanbul Mebusu olan Kazım Karabekir tarafından Yunanistan'a satılan 60.000 ton buğdayın kendi halkımızın düşünülmeden satılması bu durumun en önemli sebeplerinden birisi kabul edilmiştir. Karabekir tarafından belirtildiği üzere, ekmeğin içeriği değişmiş önce ekmeğin içeriğine %20 çavdar karıştırılırken daha sonra %20 çavdar, %30 arpa ve %50 de kepekli un karıştırılarak çok esmer ve hamur halinde ekmek çıkarıldığı ifade olunmuştur. Hatta dönemin koşulları içinde yaşanan buğday sıkıntısına bağlı olarak has un kullanan pastacı, börekçi ve francalacı esnafa un satanlar ihtikarcı olarak kabul görmüşlerdir. Karabekir'in ifade ettiği üzere ekmek unundan çalmalar başlamış, suistimaller yaşanmış, yaşanan yolsuzluklar karşısında halk daha da zor durum ile karşılaşmıştır (Karabekir, 1995: 343-344).

"Tek Tip Ekmek Çıkarılması Hakkında Kararname, 18.06.1941 tarihli Resmi Gazetede yer alan 160 No'lu karar neticesinde yürürlükten kaldırılmıştır. Akabinde Koordinasyon Heyetinin, 5010 Sayı ve 19.1.1942 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 247 No'lu kararı ile ekmek karneye bağlanmış ve ekmeklik hububat tüketimi konusunda sınırlandırılmaya gidilmiştir (Bülbül, 2006: 20-21, T.C. Resmi Gazete, 19.01.1942, Sayı:5010: 2160-2161).

Karne ile dağıtımına 11 Ocak 1942 tarihinde başlanmış olup vatandaşlardan karne alamayanların buldukları nahiye müdürlüklerine müracaat etmeleri gerektiği dönemin gazetelerinde duyurulmuştur. İki üç yerden karnesi olanlara ağır cezaların verileceği belirtilmiştir. Öğretmen ve talebenin de yardımı ile kısa bir müddet içinde doldurulan ekmek karneleri, İstanbul'un her tarafında evlere dağıtılmıştır (Cumhuriyet, 12 Ocak 1942: 1-3; Yeni Sabah, 12 Ocak 1942: 1; Tan, 12 Ocak 1942: 1).

Hükümetin 13 Ocak 1942'de kabul ettiği kararnameyle (Ekmek ve Ekmeklik Hububat İstihlâkinin Tahdidi ile Ekmeğin Kart Usulü İle Tevziine ve Bu İşlerin İstilzam Edeceği Masraflara dair Kararname) ekmeğin kartla dağıtım işleriyle ilgili masrafları karşılamak üzere Ticaret Vekâleti emrine 200.000 lira tahsis etmiştir. 247 sayılı Karar ile ekmek karnesi uygulamasına Millî Korunma Kanunu'nun 21.maddesine dayanılarak geçilmiştir.³ 14 Ocak 1942 tarihinden itibaren İstanbul'da ekmek

karneye verilmiştir (Bakar, 2013: 18, Cumhuriyet, 14 Ocak 1942: 1, Akşam, 14 Ocak 1942: 1).

30 Ocak 1942 tarihinde 5010 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 255 No'lu Karar ile yürürlüğe giren "Hububat, Bakliyat, Patates ve Pirincin; Un ve Ezmelerinden Pasta; Çörek ve Bunlara Benzer maddelerin Yapılması ve Satılmasının Yasak Edilmesine Dair Kararname" kabul edilmiştir. Adı geçen bu kararname ile "Hububat, bakliyat, patates ve pirincin un ve ezmelerinden pasta, çörek ve bunlara benzer maddelerin yapılması ve satılması Millî Korunma Kanunu'nun 21 inci maddesine dayanılarak yasak edilmiştir" (T.C. Resmi Gazete, 30 Ocak 1942, Sayı:5010: 2223).

Savaş yıllarında ekmek dağıtım işinin karneye bağlanmasından sonra ortaya çıkan temel sorunlardan birisi, sahte ekmek karneleri olmuştur. Millî Korunma Kanunu'na aykırı olarak karne alıp satan bir memurun mahkemeye çıkarılarak cezalandırılması talep edilmiştir. Diğer bir taraftan filigranlı kâğıtlar üzerine sahte ekmek satan iki kişi de yakalanmıştır (Tan, 2 Nisan 1942: 2). Ağır işçi karnesi kullanmaya yetkili olmayan bazı kimseler, ağır işçi karnesi ile ekmek alırlarken yakalanırken bu karnelerin para ile alındığı ve satan kişilerin elinde elli kadar karne bulunduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet, 2 Nisan 1942: 1).

Başbakan Refik Saydam'ın vefatı üzerine yerine 9 Temmuz 1942 tarihinde Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir. Bu dönemde Refik Saydam Hükümeti tarafından fiyatları ve ekonomiyi denetim altına alan uygulamaların tersine fiyatlar serbest bırakılmıştır. Sonuç olarak fiyatlar fırlamış, genel fiyat düzeyi 1942 yılında %90, 1943 yılında %75 artmıştır. Çiftçi ve tüccarın durumu iyileşirken dar gelirli kentlinin durumu ise zorlaşmıştır. Enflasyonun artması ile birlikte tepkiler oluşmuş, hükümet tarafından savaş koşulları ile birlikte olağandışı zenginlikleri vergilendirme yoluna gidilerek Varlık Vergisi Kanunu çıkarılmıştır (Akşin, 2012: 217). Şükrü Saraçoğlu tarafından TBMM'de kanunun çıkarılma gerekçeleri açıklanmış ve haksız kazanç sağlayanlara karşı 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu kabul edilmiştir (TBMM, ZC. 11.XI.1942:21-22; T.C. Resmi Gazete, 12.11.1942, Sayı:5255: 3865).

Varlık vergisi uygulaması, hükümetin savaş yıllarındaki ekonomik sorunlarına çözüm bulmak istemesi, bozulan gelir dağılımını düzeltmek istemesi bir çok yerli gayrimüslim tüccar ve sanayici üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Şükrü

ekmeklik hububat istihlâki işbu kararın müteakip maddelerindeki esaslar dahilinde tahdit edilmiştir.

³ Millî Korunma Kanununun muaddeli 21 inci maddesini' müsteniden halen tanzim satışı yapılmakla bulunan ve ileride yapılacak olan şehir, kasaba ve köylerde ekmek ve

Saraçoğlu Hükümeti tarafından piyasa dengesini sağlamak amacı ile aşırı fiyat artışları karşısında olağandışı kabul edilen eylemlere başvurulmuştur. Siyasi iktidar ile yerli varlıklı sınıf arasında ilişkiyi zedeleyen ve toplumsal taban açısından büyük sarsıntılara neden olan faaliyetler arasında 1942 yılında kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu ile 1945 yılında kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu yer almıştır (Tezel, 2015: 313-314).

Harp senelerinde şehirlerde sınıf farklılıkları ve ahlak anlayışlarında değişiklik yaşanmıştır. Et yoksunluğu görülmüş, temel gıda maddeleri konusunda halk sıkıntı yaşamıştır. II. Dünya Savaşı şehirlerde sivil savunma tedbirleri, bu konuda vatandaşlık bilinci oluşturma, kuyruk bekleme, örgütlenme ve disiplin anlayışlarını da beraberinde getirmiştir. Bu yıllarda ekonomik yoksunluk kendisini gösterdiği için gelecek yıllarda halkta kalkınma, üretim ve iktisadi girişim bilincinin gelişmesine katkı sağlamıştır (Ortaylı, 1998: 425-426).

2.2.CHP'NİN SOSYAL HAYATA YÖNELİK POLİTİKALARI

Savaş döneminde devlet harcamaları içinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın bütçedeki payı düşmüştür. 1938 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın devlet harcamaları içindeki payı, %3,95 iken 1943 yılında %1,51'e gerilemiştir. Bütçedeki bu düşüş sebebi ile sağlık hizmetleri aksarken bulaşıcı hastalıklar da artış gözlenmiştir (Tekeli ve İlkin, 2018: 112).

II. Dünya Savaşı yılları içinde yaşanan ekonomik sıkıntılar karşısında CHP Hükümetleri tarafından çeşitli sosyal politika önlemleri alınmış, dar ve sabit gelirli ile yoksullara yardımlar yapılmıştır. Özellikle sosyal yardım faaliyetleri yürütülürken hayır kurumları ile işbirliği yapılarak savaşın ve devlet politikalarının yarattığı olumsuz sosyal ve ekonomik koşullar iyileştirilmeye çalışılmıştır. Savaş döneminde gösterilen çabanın altında yatan nedenler ise, sosyal kontrolü sağlamak, yoksulluğu ve eşitsizliği önlemek, siyasi istikrarın gücünü korumak ve üretimin devamını sağlamaktır. Hükümet tarafından sosyal refahın her daim birincil planda olduğu vurgulanarak sosyal politikalar üretilmeye çalışılmıştır. Savaş yıllarında sosyal politika, artan sosyal ve ekonomik sorunlar karşısında düzenin ve istikrarın temel sigortası olarak kabul görmüştür. Özellikle savaşın ekonomik alandaki olumsuz etkileri karşısında CHP'nin toplumsal sorunlar ile ilgili endişeleri de artmıştır (Metinsoy, 2017: 326-327).

29 Mayıs 1939 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin V. Kurultayı'nda parti tüzüğünde değişiklik yapılmış

ve yeni bir parti tüzüğü hazırlanmıştır. Ancak programın sosyal politika açısından 1931 ve 1935 programlarından farklı olmadığı görülmektedir. 1939 CHP Tüzüğü'nde "*hayat pahalılığı, istifçilik ve vurgunculukla (ihtikârla) mücadele; toplum sağlığının korunması; hastane, dispanser, doğumevi, sanatoryum ve çocuk bakımevlerinin açılması ve yaygınlaştırılması*" partinin sosyal politikaları arasında yer almaktadır (Goloğlu, 2017: 17; Bulut, 2017: 363-365).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1939 Programında cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı olduğu belirtilmiş ve bu doğrultuda toplumun refahı esas alınmıştır (CHP V. Büyük Kurultayı Zabıtları, 1939: 88);

"Hususi mesai ve faaliyeti esas tutmak ile beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdır".

1939 CHP Programının "*İçtimai Hayat ve Umumi Sıhhat*" adlı altıncı bölümünde "*nüfusumuzun artırılması ve müstakbel neslin sağlam ve gürbüz olarak yetiştirilmesi her zaman dikkatle takip edeceğimiz işlerdendir*" denilerek nüfusun artırılmasına ehemmiyet verilmiştir. Köylerin sağlık şartlarını iyileştirmek, anne ve çocuk sağlığı ile ilgili çalışmalar yapmak, kreşlerin ve öksüz ve yetim çocuklar için yurtlar açmak temel sosyal hedeflerden arasında yer almıştır (CHP V. Büyük Kurultayı Zabıtları, 1939: 101-102).

II. Dünya Savaşı yıllarında sağlık sorunları ve salgın hastalıklar artış göstermiştir. II. Dünya Savaşı'nın toplum sağlığı üzerinde oldukça olumsuz etkisi olmuştur. Türkiye savaş dışı kalmasına rağmen ekonomik sıkıntılar beraberinde çeşitli sağlık sorunlarını ve bulaşıcı hastalıkları getirmiştir. 1940 yılında görülen bulaşıcı hastalıklar 1941-1942 yılları arasında ikiye katlanmış ve ölümlere neden olmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarında bulaşıcı hastalıklar devletin ve toplumun savaş yıllarında en yakın düşmanı olmuş ve savaş yıllarındaki ortalama yaşam süresinde düşüş yaşanmıştır (Metinsoy, 2017: 423-424).

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1940 tarihinde Meclisin açılışında salgın hastalıklar ile mücadelenin oldukça önemli olduğunu açıklamıştır (TBMM ZC, 1.XI. 1940: 5);

"Bugünkü şartlar altında bir kat daha ehemmiyet kazanmış olan hastalıklardan korunma işlerinde, Hükümetin aldığı tedbirlerin muvaffakiyetli neticelerini görmek memnuniyeti mucib olmaktadır. Bu tedbirler, memleketimizi, içinde bulunduğumuz

şartların doğurabileceği büyük salgınlardan korumuş olduktan başka, hariçten memleketimize girmesi mümkün hastalıklarla mücadeleyi de kolaylaştırmaktadır".

8-15 Haziran 1943 tarihlerinde toplanan "CHP VI. Büyük Kurultayı'nda CHP'nin 1943 Programı, kabul edilmiş ve kurultayda II. Dünya Savaşı üzerinde durulmuştur. 1943 CHP Programı'nda savaş sırasında alınması gereken önlemler, eğitim ve öğretimin iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılması ile köylünün imkânlarının geliştirilmesine yönelik hedefler yer almaktadır. 1943 Programında ise sosyal politika hedefleri kapsamındaki ailenin korunması, nüfusun artırılması, kimsesiz çocuklara sahip çıkma önemli konular arasında yer almıştır. Savaştan zarar gören ve büyük sıkıntıları çeken maaş sahipleri, dar ve sabit gelirlilerin güçlerini arttırmak amacı ile önlemler almanın hükümetin ehemmiyetle üzerinde durulacağı mesele olduğu belirtilmiştir. Ayrıca partinin değişen şartlar ve ihtiyaçları karşılamak için bütün gücü ile Hükümete maddî ve manevî olarak yardımcı olmaya çalışılacağı vurgulanmıştır (Bulut, 2017: 365-367).

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1944 tarihinde meclise verdiği nutukta II. Dünya Savaşı'nın toplum üzerindeki olumsuz etkilerini belirtmiştir (TBMM ZC, I.XI.1944: 2-3);

"Son senelerimizin başlıca kaygısı memleket içinde beslenmenin güçlüğü ve ihtikâr belâsının zararları olmuştur. Milletlerin bugünlerinin ve geleceklerinin emniyetleri büyük ölçüde başlıca kaygıları iken memleket içindeki beslenme meselesi, ayrıca bir ehemmiyet kazanmıştır. Maliye bakımından, ağır bir yük, büyük bir ordunun türlü ihtimallere karşı her an hazır bulundurulması, Türk Milletinin yaşamak kabiliyetinin temel meselesi olarak devam etmiştir. Büyük harb ve siyaset devrelerinin fena arkadaşı olan salgın hastalıklar da memleketimizi tehdit etmekten geri kalmamıştır. Mahrumiyetler, ağır fedakârlıklar ile beraber Cihan Harbinin bütün siyasi emniyetsizlikleri ve kararsızlıkları her millet içinde eksik olmayan zayıf karakterler üzerinde iktisadi ve siyasi bakımdan tesirlerini göstermiştir".

Türkiye'de savaş döneminde beslenme sorunları ve istifçiliğin önemli bir sorun teşkil ettiği ve devlet tarafından savunma masraflarına ayrılan payın ekonomik olarak devletin yükünü arttırdığı bir gerçektir. Ekonomik sıkıntıların getirdiği toplumsal huzursuzluklar yanında salgın hastalıkla mücadele devletin temel amaçları arasında yer almıştır.

İnönü tarafından hükümetin sağlık alanında yapılan çalışmalar ve bulaşıcı hastalıklar ile mücadele ettiği ise şu şekilde belirtilmiştir (TBMM ZC, I.XI.1944: 6; TBMM, 2011: 115);

"Sihhat teşkilâtınız, bir aralık korkulu şekil almış olan salgın hastalıklarla muvaffakiyetle savaşmıştır. Önümüzdeki sene ve harp sonrası seneleri de, salgınlar ihtimali, ilâç darlığı içinde geçecektir. Sihhiye teşkilâtımızın ileriye gören ve vatandaşları telkinleri ve tedbirleriyle hazırlayan çalışması yanında, vatandaşların da sihhat tavsiyelerine yürekten yardımı esirgememelerine birinci derecede muhtacız. Milletin sihhatini umumî kanunlara ve geniş tesislere bağlamak politikası, Cumhuriyetin anlayışdır. Önümüzdeki senelerde sihhat politikamıza büyük gelişmeler sağlamak, kıymetli hedefimizdir. En uzak köşelerine kadar memleketi kavrayacak doktor teşkilâtı kurmak niyetindeyiz..."

Savaş yıllarında geçim sıkıntısının artmasına bağlı olarak Cumhuriyet tarihinin en yüksek boşanma oranları kaydedilmiş ve artan boşanmalar, kadının ve çocuğun çalışması, geçinmenin güçleşmesi sonucu aile düzeninin bozulmasıyla evsiz, başıboş ve kimsesiz sokak çocukları sayısında artış yaşanmıştır (Utkugün, 2016: 302-303).

CHP grup tartışmalarında boşanma meselesi gündeme gelmiş, 2 Haziran 1942 tarihinde boşanmaların nedenleri ile ilgili olarak açılan müzakerede Kazım Karabekir tarafından II. Dünya Savaşı içinde yaşanan bu toplumsal sıkıntı, şu sözler ile ele alınmıştır: "Milletlerin ve devletlerin gerek siyasi gerekse içtimai idealsiz bulunduğu devreler, onları çöküntüye adım attıkları devrelerdir. Bunun için görüyoruz ki her millet kendisine siyasi bir ideal buluyor. İçtimai ideal ise esasen bulunmuştur; o da ailedir." Karabekir, ailenin temelden sarsılması konusunun büyük bir tehlike olduğuna işaret etmiş, aile sağlığının korunmamasının oldukça olumsuz sonuçları olacağını ifade etmiştir (Karabekir, 1995: 417-424).

Hayat pahalılığı, dönemin en önemli meselelerinden birisi olmuş ve artan kiralara sonucunda büyük şehirlerde düzensiz yapılaşma oluşmaya başlamıştır. Savaş dönemi aile yapısını da bozmuş, erkeklerin askere alınması sonucu, kadın ve çocuklar çalışma hayatına girmek zorunda kalmıştır. Yoksul ailelerin daha fazla çalışmak zorunda olması nedeni ile ailenin çocuk üzerinde kontrolü azalmış ve bazı çocukların eğitiminde aksamalar meydana gelmiştir. Ayrıca yoksul ailelerin çocukları ihtiyaçları karşılanmadığı ya da barınma sorunu nedeni ile sokaklarda yaşamak zorunda kalmışlardır (Metinsoy, 2017: 319-320).

3.SONUÇ

II. Dünya Savaşı sadece savaşa katılan ülkelerin toplumlarını değil savaş dışında kalan toplumları da sonuçları itibari ile derinden sarsmış ve Türkiye'nin

toplumsal hayatı savaşın getirdiği olumsuz sonuçlarından etkilenmiştir.

1939-1945 dönemi toplumsal huzursuzluğun ve sıkıntılarının baş gösterdiği bir dönem olmuştur. Hayat pahalılığı, ihtikârla mücadele, karaborsacılık dönemin en önemli sorunları olurken hükümet tarafından gerekli önlemler alınsa da ülke içindeki ekonomik sıkıntılar, toplumsal huzursuzluğu daha da artırmıştır. Nüfusun büyük kısmının silah altına alınması ile birlikte üretimde iş gücü azalmış, üretim düşmüş, ekonomik sıkıntılar toplumsal sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Savaşın etkisi ile halk yoksullaşırken bütün etkileri ile toplumu derinden sarsmıştır. Genç erkek nüfusun askere alınması ile nüfus artış hızı düşmesi, savaşın toplumsal sonuçları arasında yer almıştır. II. Dünya Savaşı halkın beslenmesi üzerinde olumsuz etki yaratmış ve toplumsal huzursuzluğa neden olmuştur. Savaş yılları içinde yaşanan karaborsacılık, istifçilik, toplumsal huzursuzluğu iyice artırırken hükümet tarafından tahıl karaborsacılığını önlemek amacı ile sıkı tedbirler alınmıştır. Gıda maddelerindeki yoksunluk nedeni ile Millî Korunma Kanunu'na dayanılarak halkın temel gıdası ekmeğe karneye bağlanmıştır. Bu dönemde 1939 CHP Tüzüğü'nde "hayat pahalılığı, istifçilik ve vurgunculukla (ihtikârla) mücadele; toplum sağlığının korunması; hastane, dispanser, doğumevi, sanatoryum ve çocuk bakımevlerinin açılması ve yaygınlaştırılması" partinin sosyal politikaları arasında yer almış ancak yaşanan toplumsal huzursuzluğun önüne geçilememiştir.

II. Dünya Savaşı yıllarında bulaşıcı hastalıklar devletin ve toplumun savaş yıllarında en önemli sıkıntılardan birisi olmuş ve savaş yıllarındaki ortalama yaşam süresinde düşüşler yaşanmış, geçim sıkıntısına bağlı olarak yaşanan huzursuzluk aile düzeninin bozulmasına neden olmuş ve parçalanmış ailelerin sayısında artışlar yaşanmasına yol açmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

- BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, "İkinci Dünya Savaşında Ekonomizmimizin Durumu, Sebepleri ve Sonuçları" Yer Numarası, 490. 01./63.240.9.
- BCA, T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü" Zirai İstihsal Tahminleri Hakkında", Yer Numarası, 030.10/25.141.15
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:14 İçtimai:2, I.XI.1940.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:8 İçtimai:1, 18.I.1940
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:28, İçtimai:4, 11. XI.1942.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:14 İçtimai:2, 1.XI. 1944.

TBMM (2011), Tarihe Düşülen Notlar 1Yasama Yılı Çalışmalarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları Konuşmaları-1 (1 Mart 1924-14 Aralık 1987), TBMM Başkanlığı Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete, Tek Tip Ekmek Çıkarılması Hakkında Kararname, 21 Şubat 1941, Sayı: 4740. Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete, "Ekmek ve Ekmeklik Hububat İstihlâkinin Tahdidi ile Ekmeğin Kart Usulü İle Tevziine ve Bu İşlerin İstilzam Edeceği Masraflara dair Kararname", 19 Kanunisanı 1942, Sayı: 5010.

T.C. Resmi Gazete, "Hububat, Bakliyat, Patates ve Pirincin; Un ve Ezmelerinden Pasta; Çörek ve Bunlara Benzer Maddelerin Yapılması ve Satılmasının Yasak Edilmesine Dair Kararname", 30 Ocak 1942, Sayı:5010.

T.C. Resmi Gazete, "Varlık Vergisi Hakkında Kanun", 12 Kasım 1942, Sayı:5255.

C.H.P. Beşinci Büyük Kurultayı Zabıtları, 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara.

TÜİK (2011), Nüfus ve Nüfus Artış Hızı, 1927-2000

Sürelî Yayınlar

- Akşam, "Tek Ekmek Tipi", (22 Şubat 1941), s. 2.
- Akşam, "Ekmek Bu Sabahtan İtibaren Karne Usulü İle Dağıtılıyor", (14 Ocak 1942), s. 1.
- Cumhuriyet, "Karneler Dün dağıtıldı", (12 Ocak 1942), ss. 1-3.
- Cumhuriyet, "Bugünden İtibaren Ekmek Karne İle Tevzi Edilecek", (14 Ocak 1942), s. 1.
- Cumhuriyet, "Ekmek Karnesi Satanlar", (2 Nisan 1942), s. 1.
- Tan, "Ekmek Karnesi Dün Dağıtıldı", (12 Ocak 1942), s. 1.
- Tan, "Karne Satan Bir Memur Tevkif Edildi", (2 Nisan 1942), s. 2.
- Ulus, "İhtikâra Karşı Şiddetli Tedbirler Alındı" (8 Eylül 1939), s. 1.
- Ulus, "Tek Ekmek Kararnamesi Dün Çıktı", (22 Şubat 1941), s. 1.
- Yeni Sabah, "Ekmek Karneleri Dün Dağıtıldı", (12 Ocak 1942), s. 1.

Kaynak Eserler

- Akşın, S. (2012), "Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980" Sekizinci Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Bakar, B. (2013), "İstanbul'da Ekmek Karnesi Uygulaması, Karne ve Ekmek Suiistimalleri (1942-1946)", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Yıl:2013/2, Cilt:12, ss. 1-60.
- Bulut, T. (2017), "Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi Programlarında Sosyal Politikalar" Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu, 26-28 Kasım 2015, Bildiriler, Cilt 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Bülbul, İ. (2006), İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları" Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Cilt:0, Sayı:9 ss. 1-51.

- Coşar, N. (2007), *II. Dünya Savaşında Bütçeler, Toplumsal Tarih*, Sayı:168, ss.70-73.
- Eğilmez, M. (2018), "Değişim Sürecinde Türkiye, Osmanlı'dan Cumhuriyete Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme, *Remzi Kitapevi*, 1. Baskı, İstanbul.
- Goloğlu, M. (2017), "Türkiye cumhuriyeti Tarihi- III 1939-1945, Milli Şef Dönemi, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
- Karabekir, K. (1995) *Ankara'da Savaş Rüzgârları II. Cihan Harbi-CHP Grup Tartışmaları*, Ed. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul.
- Karasar, N. (2020), *Bilimsel Araştırma Yöntemler*, 36. Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Kasarıcı, R. (1996), "Türkiye'de Nüfusun Gelişimi", *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Dergisi*, sayı,5, ss. 247-266.
- Koçak, C.(2017), *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt 2, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Metintaş M.. ve Kayıran M. (2011), "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942), *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:21, Sayı 1, ss. 155-184.
- Metinsoy, M. (2017), "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, *Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Baskı, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1998), *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında şehirlerde Hayat*", İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I (20-22 Ekim, 1997)*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, ss. 422-435.
- Ortaylı, İ. (2019), "Türkiye'nin Yakın Tarihi", *Kronik Yayınları*, 36. Baskı, İstanbul.
- Şimşek, A. (2018), *Araştırma Modelleri*, 4. Bölüm, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, T.C. AÜ Yayını No: 2653, AÖF Yayını No: 1619.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2018), "Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi", *Üçüncü Cilt, İletişim Yayınları*, 2.Baskı. İstanbul.
- Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) (2016), *TDV İslam Ansiklopedisi, İkinci Dünya Savaşı*, s. 634.
- Utkugün, C. (2016), "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri (1939-1945)", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Afyon.
- Zürcher, E. (2019), "Modernleşen Türkiye'nin Tarihi", *İletişim Yayınları*, 4.Basım, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2018), "Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, *İş Bankası Kültür Yayınları IX. Baskı*, İstanbul.
- Yenal, O. (2010), *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, 1. Baskı, İstanbul.
- Parasız, İ. (2003), *Türkiye Ekonomisi*, *Ezgi Kitapevi Yayınları*, 1. Baskı, İstanbul.
- Tezel, Y. S. (2015), "Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, 1. Baskı, İstanbul.